

Uroš Smolej, Lucija Harum, Tanja Ribič

Martin Hergouth DRUŽINSKE VEZI

V začetku romana *Purity* Jonathana Franzna glavna junakinja Pip razmišlja, kako svojo mater drži v šahu, ker je zanjo »too big to fail«, preveč pomembna, da bi jo lahko pustila propasti. To je Franznov roman o (v glavnem) letih po 2010, s finančno in dolžniško krizo zaznamovanem desetletju, in tako nemara ni presenetljivo, da v njem naletimo na metaforo, ki si iz sveta financ (v katerem se je uporabljal predvsem v zvezi z bankami, ki so v krizi zaradi predhodnih dvomljivih poslovnih praks zašle v težave, toda so v sistemu zasedale tako osrednje mesto, da bi njihov propad povzročil prevelik pretres za gospodarstvo, in so torej lahko brez tveganj računale na rešitev iz državnega proračuna) sposoja izraz za opis karseda intimnega družinskega razmerja. Toda ko gledamo *Mercadeta*, vidimo, da očitno ni bilo treba čakati na t. i. pozni kapitalizem, da bi lahko zaznali njegove bolj čudne fenomene. Obenem pa lahko tu najdemo tudi namig, da ujemanje ni naključno: da se prav v dolžniškem razmerju dogaja nekaj podobno zarezujočega in napetega kot v razmerju starš – otrok.

Eden najvztrajnejših narativov, ki so spremljali premeno družbene organizacije v kapitalizem in vse od tedaj dalje, je narativ racionalizacije. *Vse sveto se oskrunja*, kot je znamenito zapisal Marx (prav istega leta, kot je Balzac objavil *Mercadeta*). Opredeljujoč modus operandi buržoazne družbe je pritlehna in banalna preračunljivost, v kateri je vse, tudi najbolj svete tradicionalne vezi, kot je družina, podvrženo kalkulaciji. (Marx je, mimogrede, zelo cenil Balzaca in ga pogosto citiral. Na nekem mestu se sklicuje tudi na *Mercadeta*, a ne zato, da bi z njim ilustriral kakšno poanto o delovanju kapitalizma; v kratkem pisemcu Engelsu toži nad tem, da mora nasproti svojemu najemodajalcu igrati Mercadetovo vlogo.)

Ta zgodba o plehkosti, ki spremlja modernizacijo, pa je bolj dvoznačna, kot se nemara zdi na prvi pogled. Gotovo, za nekatere nazorske drže – razne bolj romantične odtenke levičarstva – ta element kapitalizma, namreč moralna izpraznjenost postvarelih odnosov in splošnega pridobitništva, predstavlja največjo grozo. Enako velja za bolj nefleksibilno konservativne drže, kakršna je bila Balzacova lastna; Balzac je bil vsaj v zrelejših letih legitimist, privrženec najkonservativnejše izmed tedanjih francoskih političnih opcij. Po drugi strani pa denimo Marx te vsesplošne buržoazne desakralizacije ni oznanjal brez določenega navdušenja. Obenem seveda na

drugem ideološkem polu, med podporniki kapitalizma, prav ta isti vidik kapitalizma v resnici predstavlja nekaj blagodejnega: predstavlja idejo družbe, v kateri je zapleten, kaotičen, netransparenten in potencialno konflikten splet odnosov med ljudmi urejen tako, da je v celoti speljan preko odnosov do stvari, v katerih se vsak posameznik izkazuje le s tem, kar obvladuje sam in je tudi nagrajen le za to; to je privid družbe, v kateri je pomembno »kaj znaš, in ne, koga poznaš«, kot se je glasil neuradni slogan, s katerim je na zadnjih volitvah nastopal predsednik ene od slovenskih političnih strank (stranke, ki nemara najzaupljiveje zastopa vrednote trga, gospodarstva malih podjetnikov ipd.). Kapitalizem tako nosi tudi neki zadržano utopični moment, z instrumentalno postvarelostjo vseh odnosov prinaša tudi neko podobo (sicer hladne) pravičnosti in transparentnosti.

Toda ne glede na to, kako se opredeljujemo do njega, v vsakem primeru velja: ta dolgočasno transparentni ploski buržoazni svet koristnosti, izračunljivosti in splošne zamenljivosti je v resnici kvečjemu pol zgodbe; v takem svetu pač ne bi bila možna nobena drama, tragična ali komična, in *Mercadet* očitno priča o nasprotnem. Precejšen del argumentacij za/proti kapitalizmu se vse preveč osredotoča na to transparentno in čisto podobo trga, zanemari pa globino kredita, pri čemer se prava kapitalistična čarovnija šele začne. Kapital se nikoli povsem in trajno ne zadovolji z znanim, predvidljivim, preračunljivim in slej ali prej poskuša stopiti na polje novega in neznanega, na teren izjemnih dobičkov.

In tu nastopi zaplet kredita, ki v pogon spravlja Balzacovo dramo. V trenutku, ko kapital poseže po prihodnosti, se razblini ta stabilna in urejena podoba trga, v katerem vsak dobi tisto, kar si s pridnostjo zasluži. Ko kapital poseže po tistem, kar še ne obstaja, se najdemo v svetu ustvarjanja videzov in virtuoznega žongliranja s potrpežljivostjo in pohlepom upnikov: ključno je le, da kreditojemalcu verjamejo vsi naenkrat, prikazati mora vsaj videz potencialno neomejene ekonomske moči in v osrednjem zapletu drame *Mercadet* v ta namen izrablja hčerino poroko. Sredi 19. stoletja je bila najstabilnejša oziroma najzanesljiveje donosna oblika premoženja v Franciji še vedno zemlja in prihodki od premoženja so mnogokrat presegali prihodke od dela; poročiti se v zemljelastniško družino je bilo tako lahko daleč najdonosnejše dejanje, ki ga je posameznik lahko storil v življenju.

Mercadet si torej ne pomišlja povoziti hčerinih sentimentalnih predstav o poroki, toda navzven, ko informacijo o poroki (o svoji različici seveda) spušča med upnike, se mora še vedno zanašati na prav isto sentimentalno podobo: potrebuje nekoga, ki se ne obnaša po istih principih preračunljivosti. Stari svet aristokracije in sentimentalnosti torej ni odpravljen, ostaja kot prikazen, kot nedoločena zunanost, ki kot potencialno neskončna vrednost vstopa v kapitalistični račun – na podoben način, kot vanj vstopajo daljnji kraji in kolonialni podvigi.

Družbeni odnosi dolga in kreditiranja so torej kraljestvo obljub in zato kraljestvo videza. Okoli njih se tako popolnoma naravno splete klasičen komičen zaplet podvojenih in zamešanih identitet, v katerem slednjič dve maski ujmeta in prevarata druga drugo: bogat snubec se izkaže za lovca na dediščino. Toda če pozorno spremljamo dramo, je škandal, ki ga za red resničnega predstavlja dolg, še globlji: ne le, da se Mercadet ves čas

laže, izkaže se, da resnice sploh ne more povedati. Na nekaj mestih, faktično gledano, resnico dejansko pove (še bolj pa to poskušata žena in hči), toda vsi sogovorniki že predvidevajo, da so vse njegove poteze pač poteze v igri, namerno in premišljeno izpuščena informacija, ki potencialnega kreditodajalca bodisi vabi v past bodisi mu prikriva možnost zaslužka. (Paradokсно, v kreditnem razmerju je lahko, odvisno od okoliščin, bolj oportuno izdajati bodisi šibkost bodisi moč; ustrezno šibkosti ali moči upnika, seveda.)

Ta razsežnost dolga je tista, ki je v letih po začetku velike recesije, ki se je predvsem v EU prikazala kot kriza državnih dolgov, začela buriti duhove in iz te teme naredila mini intelektualni trend. *Dolg: prvih 5000 let dolžništva* Davida Graeberja je postala intelektualna uspešnica, do neke mere tudi *Proizvajanje zadolženega človeka* Maurizia Lazzarata. Graeberjev osrednji argument je še ena različica kritike tega, da kapitalizem razumevamo predvsem skozi prizmo menjave. Graeber napada »mit barantanja«, idejo, da je denarna ekonomija spontano vzniknila, da bi poenostavila menjavo dobrin. Namesto tega utemeljuje, da je bil, kamor koli pogledamo, v zgodovini prva pojavna oblika denarja dolg, in tipično vedno povezan z neko obliko nasilnega trka med skupnostmi (denimo, kolonialno podjarmljenje); denarju/dolgu predhaja neka dislokacija, neka ločitev. Arhaične, homogene družbe so se namesto tega organizirale preko ekonomije daru oziroma menjave uslug, v kateri se nikoli ni pojavila potreba, da bi te ohlapnejše principe menjave, uravnavane po spotnanem skupnem čutu za spodobnost, izmerili z natančnim menjalnim sredstvom. In ne gre le za arhaične družbe: ali ni tudi danes znak prijateljstva, da so medsebojna darila (denimo plačane pijače) v grobem izravnana, obenem pa poskus, da bi račune natančno poravnali, učinkuje kot izjemno hladna, neprijateljska gesta? Lahko bi rekli, da so v takih nedenarnih ekonomijah vsi drug drugemu ves čas v nedoločenem dolgu, ker pač nikoli ni povsem gotovo, da je bila dosežena ekvivalenca. Lahko bi rekli, da so brez denarne menjave, ker pač nikoli ni čisto gotovo, ali je bila ekvivalenca dosežena, in prav ta nedoločen dolg tvori ključno družbeno vezivo.

Morda si je zato treba tudi denarno določen dolg predstavljati na ta način. Lazzarato in Graeber ponavljata Nietzschejevo opazko, da je dolg tista ekonomska kategorija, na katero se najizraziteje lepi moralna obteženost: najbolj očitno je to pač v nemščini, v kateri *Schuld* pomeni tudi *krivdo* (kar, mimogrede, pelje tudi do angleškega *should*). Dolg je tako nekakšna ontološka napaka, označuje stanje, ki ne bi smelo obstajati. V ekonomske odnose, ki naj bi se odvijali med avtonomnimi in svobodnimi posamezniki, vpelje neko zarezo, neko prisilo, neko vez, ki se je je težko znebiti. Vez, ki, mimogrede, deluje v obe smeri: spomnimo se, »too big to fail«, tudi upnik je privezan na dolžnika.

Glede na vseprisotnost dolga in zagate, ki jih ta poraja, od časa do časa komu pride na misel vprašanje, ali nemara ne bi bilo lažje, če bi se vsi ti dolgov, vsaj kolikor je mogoče, vzajemno poplačali ali celo odpisali – komu pa je konec koncev lahko sploh dolžan svet kot celota? Toda pri takem vprašanju se škandaloznosti dolga preveč verjame na besedo. Dolgov ne prenašamo, toda ne moremo brez njih: dolg je, posebej v zadnjih desetletjih

razvoja kapitalizma, postal glavno tkivo, ki spenja družbo. Moralna nabitost dolga nas spontano napeljuje na to, da za njegov obstoj nekoga okrivimo, da ga pripišemo neki moralni pomanjkljivosti: bodisi razsipnosti, pohlepu ali neodgovornosti na eni strani bodisi oduševanju na drugi. Toda sistemsko gledano je dolg nemara samo neki nujni učinek; učinek tega, da je družba povsem svobodnih in neodvisnih posameznikov nekaj, kar je predobro, da bi lahko obstajalo; da se taki individuumi nikoli ne bi mogli skupaj sestaviti v delujočo družbo. »Človek, ki ni nikomur nič dolžan, ni tudi nikomur zanimiv!«

Omenili smo etimologijo. V slovenščini beseda »dolg« sicer sama po sebi ne prinaša izrazitega moralnega naboja, zato pa, če razmislimo, vsebuje neki osnovnejši uvid v strukturo dolga. Dolg je tisto, kar se razteza, kar v točkasto družbo posameznikov uvaja minimalno dimenzionalnost, začrtuje nevidne niti, ki ohranjajo spomin na njihovo izvorno sopripadnost in jo obenem zakrivajo. V tem pogledu analogije z družinskimi odnosi niso naključne: enako kot specifična zagatnost družinskih odnosov je tudi nelagodje dolga cena, ki jo plačamo za vzdrževanje fikcije, da smo avtonomni in neodvisni posamezniki.

Balzacova drama ima nezgrešljiv moralističen podton. Njegov realizem se je napajal iz precejšnje mere konservativnega gneva – toda zato še ni nehal biti realizem, prikaz, kako se reči dejansko godijo. Vprašanje je, koliko obsojajočega naboja proti Mercadetu nam še lahko ostane, če nismo, kot je bil Balzac, konservativni monarhisti oziroma se ne naslanjamo na že vedno anahrono idejo zdravega, nespekulativnega, trdno prizemljenega kapitalizma. Ideja, da se je moč izviti iz te igre vitezov, projekcij in obljub, je verjetno sama največja iluzija.

Nataša Tič Ralijan, Bernarda Oman